

Türkçede Silme Dönüşümleri

Ayhan Sezer
(Ankara)

Cambridge Üniversitesi yayınları arasında 1975’de yayımlanmış *The New Grammarians’ Funeral (Yeni Gramercilerin Cenazesi)* adlı ilginç bir kitap var. Kitabın bir de ilginç alt başlığı var: *Chomsky’ nin Dilbiliminin Bir Eleştirisi*.

Kitabın ilginç yönlerinden biri yazarı Robinson’ın tartışmak üzere ortaya koyduğu sorunları öykülerden, oyunlardan ve şiirlerden alıntılarla yanıtlayıvermesi. Sözelimi, Robinson, dilbiliminin bilim olamayacağını çünkü inceleme konusu dilin fizikötesi bir varlık olduğunu savunurken, bu savının en güçlü tanığı olarak Baykuş ve Bülbül başlıklı bir şiirin 4 dizesini gösteriveriyor (171).

*Bir maymun da göz gezdirebilir bir kitaba
Çevirebilir sayfalarını, bakabilir
Öğrenmeden tek şey
Bakıp gördüklerinden*

Robinson’a göre, bu dizeler okuyucuya kitabın fiziksel varlığının dil olmadığını ve -nedendir bilinmez- dilin kendisinin bir fiziksel öge olmadığını açıkça göstermektedir.

Robinson gerçekte yapmak istediğinin dilbiliminin bir bilim olamayacağını kanıtlamak olduğunu ve bu amacı için de Chomsky’i seçtiğini çünkü Chomsky’i günümüzde dilbilimini bir bilim yapmak için büyük çaba sarfetmiş ciddi bir akademisyen olarak gördüğünü belirtiyor.

Robinson’ın kitabı dilbilimcilerin değil ama yüzyıllardır yeryüzünden bir türlü silinememiş kulaktan duyma bir kuşaktan öbürüne miras kalmış dil hakkındaki görüş ve inanışların mezarı görünümünde. Kitabın en tutarlı yanının, yazarın, kendisine dilbiliminin temsilcisi olarak Chomsky’i hedef

seçmesi olduğu görünüyor.

Robinson'ın kitabı çok ilginç bir de kehanetle bitiyor. Robinson (185-186), dünya eğer çıldırmazsa ya da insan zihni bütünüyle sağduyusunu yitirmezse, dilbilimciler de dahil olmak üzere herkesin Leavis'in edebi eleştirilerini dil konusunda okumaya değer bularak okuyup beğeneceklerini buna karşılık Chomsky'nin dilbilimi tarihinde gelip geçen sıradan bir akademisyen olarak dil hakkındaki düşünceleri ümitsiz bir çabayla bilim düzeyine çıkarmaya çalışan dilbilimciler arasında yer alacağını söylüyor.

Türkçe'deki silme dönüşümlerinin sergilenmeye çalışılacağı bu çalışmaya Robinson'ın genel olarak dilbilimi ve Chomsky konusundaki görüşlerini aktardığı kitapla başlamayı uygun buldum. Robinson, dil çalışmaları ve sağduyu adına dil çalışmalarını ve sağduyuyu eşine ender rastlanabilecek bir hoyrathlıkla öldürüyor. Ayrıca Robinson dilbilimin ne olduğunu bile bilmeden günümüz dilbiliminin en zor konularını tartışır görünen hem de Cambridge Üniversitesi yayınları arasına girecek bir kitap yazmanın mümkün olduğunu gösteren olağanüstü bir kişi.

Pek az dilbilimciye Chomsky'e olduğu kadar acımasızca saldırılmıştır. Öte yandan pek az dilbilimci de Chomsky kadar dil çalışmalarını herkesin ilgi alanına çekebilmiştir. Ne varki Robinson örneği çok aşırı bir örnek olmakla birlikte Chomsky'i yanlış anlayan ya da yanlış değerlendirenlerin olduğu nu açıkça göstermektedir.

Kimsenin Chomsky'nin söylediklerinin ya da açıkladıklarının Robinson kadar dışında kalabileceğini sanmıyorum. Yine de örneklemeye geçmeden önce belirtmek istiyorum: Bu çalışmada Üretken-dönüşümlü Dilbilgisi (ÜDD) kuramınının Türkçe'de ki bir uygulamasına örnek olacak *silme dönüşümlerinin* uygulanışında olabilecek yanlışlar ya da tutarsızlıklar kuramın kendisiyle bağlantılı görünmemelidir. Örneklemede görülecek eksik yönler yazarın dikkatsizliğine bağlanmalıdır.

Bu örneklemede ÜDD kuramının belli bir modeline değil, genel ilkelerine bağlı kalınacaktır. Bu anlayış içinde bildiride sunulan örnekleme, yazarın ÜDD kuramınının kişisel değerlendirmesine bağlı kalmıştır,

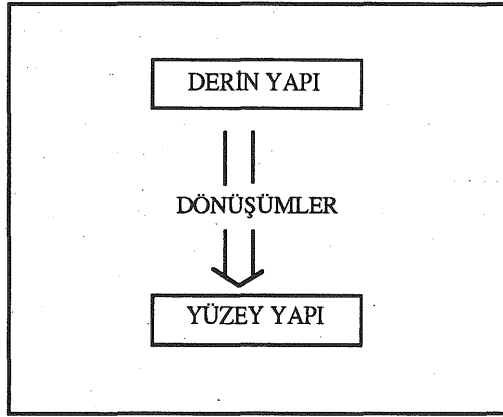
Bir konuşurun dil yeteneği içinde yer alan, ya da Chomsky'in deyimiyile konuşurun *bilinçaltı dilbilgisinde* var olduğunu ileri sürebileceğimiz becerilerden kimilerini hatırlatmak istiyorum:

1. Her konuşur sonsuz sayıda tümce üretebilme ve üretilen tümceleri anlayabilme yeteneğine sahiptir.

2. Her konuşur, hangi tümcelerin anlam bulanıklığı taşıdığını bilir.
3. Her konuşur, hangi tümcelerin eş anlamlı olduğunu bilir.
4. Her konuşur hangi dizilerin dilbilgisel olduğunu hangilerinin de olmadığını bilir.

Bu dört becerinin bütün konuşurlarda olduğunu kabul ettiğimizde, *Derin Yapı* ve *Yüzey Yapı* ayrımının gerekliliği, hiç olmazsa büyük bir açıklama yeteneği olduğu anlaşılacaktır.

Chomsky'nin *Syntactic Structures* (1957) önerdiği daha sonra da *Aspects of Theory of Syntax*'de kimi yönlerini değiştirip geliştirdiği ÜDD modeli pek çok dilbilimci tarafından ele alınmış küçük büyük değişiklikler önerilmiştir. Bu çalışmanın amacı için modelin en basit modeli bile yeterli olacaktır.

Chomsky'e göre, yukarıda sözü edilen beceriler, insan zihninde var olduğunu ileri sürebileceğimiz iki yapı arasındaki geçişle açıklanabilir.

Bu tabloda dönüşümlerin derin yapıları yüzey yapıya dönüştüren işlemler olduğu görülüyor. Genel olarak dönüşümlerin 4 ayrı işlemi olduğu söylenebilir: *ekleme*, *yineleme*, *yer değiştirme* ve *silme*.

Dönüşümler için genel olarak benimsediğimiz bir ilke var: dönüşümler anlam koruyucudur. Sözelimi, silme dönüşümü uygulandığında tümcenin kısılması anlamını değiştirmeyecektir.

Yukarıdaki tabloyu biraz açarsak şöyle diyebiliriz: öbek-yapı kuralları derin yapıyı ürettikten sonra dönüşüm kuralları çalışır. Kimi dönüşüm kurallarının uygulanması zorunludur kimisi de seçmeli. Bir derin yapı ağacına zo-

runlu olarak bir dönüşüm uygulandıktan sonra ortaya bir yüzey yapı çıkabileceği gibi yüzey yapıya varabilmek için birkaç dönüşümün daha uygulanması da gerekebilir. Dönüşüm uygulanmış fakat henüz yüzey yapı durumuna gelememiş yapılara *ara yapı* diyebiliriz.

ÜDD kuramı çerçevesinde konuşurun *bilinçaltı dilbilgisinde* bu ara yapıların bilindiğini kabul ediyoruz. ÜDD kuramının amacı konuşurun *bilinçaltı dilbilgisini* açık olarak ifade etmek olduğuna göre dönüşümler üzerine yapılan çalışmalarda ara yapıların da gösterilmesi gerekmektedir.

Dönüşümlerin yüzey yapılara da uygulandığını düşünmek gerekir. Doğal olarak yüzey yapılara uygulanacak bütün dönüşümler seçmeli olacaktır.

Şimdi belirlediğimiz bu ilkeler ışığında Türkçe silme dönüşümü örneklerine bakabiliriz. Önce *özne silme dönüşümü*ne bakalım.

- 1.1 Ben okula gittim.
- 1.2 Okula gittim.
- 2.1 Ali okula gitti.
- 2.2 Okula gitti.
- 3.1 Ben okula gittim, o gitmedi.
- 3.2 ?Ben okula gittim, gitmedi.
- 3.3 ?Okula gittim, gitmedi.

Türkçe’de neden özne silme dönüşümü olduğunu görmek kolay. Dönüşümlerin anlam koruyucu olma ilkesini hatırlayarak, sözgelimi 1.1 ve 1.2 tümcelerinin aynı anlama geldiklerini söylemek zorunda mıyız ? Kuşkusuz bu soruya vereceğimiz yanıt “tümcelerin anlamlarının” ne olduğunu belirlemeyi gerektirmektedir. Bir tümcenin anlamını kullanıldığı bağlam olarak düşünersek, yukarıdaki tümceler değişik bağlamlarda kullanılacağından anlamlarının da farklı olduğu kabul etmemiz gerekecektir.

Bu durumda ÜDD kuramı içinde 1.1 ve 1.2 tümcelerinin derin yapılarının farklı olduklarını ileri sürmek gerekiyor. Bir başka deyişle, silme dönüşümü yüzey yapıda değil derin yapıda uygulanmış olmalıdır. Özne Silme dönüşümünün bir derin yapı işlemi olduğunu söyleyebiliriz.

Gerçekten de silme dönüşümünün derin yapıda uygulanması yaygındır. Bütün içtümcecik türlerinde silme dönüşümü derin yapı düzeyinde olmaktadır.

- 4.1 *Ali (Ali yorgun*) söyledi
- 4.2 *Ali (Ali'nin yorgun olduğunu) söyledi
- 4.3 Ali (Ø yorgun olduğunu) söyledi
- 5.1 *Ali (Ali okula git*) düştü
- 5.2 *Ali (Ali okula giderken) düştü
- 5.3 Ali (Ø okula giderken) düştü
- 6.1 * (insanlar çalışıyor*) insanlar mutlu olur
- 6.2 *(çalışan insanlar) insanlar mutlu olur
- 6.3 (çalışan insanlar) mutlu olur

Görüldüğü gibi 4.1 ve 4.2 tümceleri ara yapılarıdır ve ancak silme dönüşümü uygulandıktan sonra yüzey yapıya varılabilmektedir. Bu *yinelenen ad silme dönüşümü*dür. Bu dönüşümü sıralı tümcelerde de görüyoruz.

- 7.1 * Ali eve geldi ve Ali ders çalıştı
- 7.2 *eve geldi ve Ali ders çalıştı
- 7.3 Ali eve geldi ve ders çalıştı

7.2 dizisi, silme dönüşümünün sıralı tümcede yinelenen adın ikincisinin silinmesi gerektiğini göstermektedir.

- 8.1 * Ali evi temizledi, Veli evi kirletti
- 8.2 *Ali temizledi ,Veli evi kirleti
- 8.3 Ali evi temizledi, Veli kirletti
- 8.4 * evi Ali temizledi, evi Veli kirletti
- 8.5 *Ali temizledi, evi Veli kirletti
- 8.6 evi Ali temizledi, Veli kirletti
- 8.7 Ali temizledi evi, Veli kirletti
- 8.8 temizledi Ali Veli, Veli kirletti

Yinelenen ad nesne olduğunda ikinci kullanımının silinmesi gerekmektedir, daha doğrusu sıralı tümcenin ikinci tümceciğindeki adın silinmesi gerekmektedir.

Derin yapıda silme dönüşümün zorunlu olarak uygulanması bir adın tümcede özne ve nesne olarak yinelenmesi durumunda da söz konusudur.

- 9.1 *Ali Ali'yi beğeniyordu
- 9.2 *Ali ØYİ beğeniyordu
- 9.3 Ali kendini beğeniyordu

Şimdi yüzey yapıda seçmeli olarak uygulanan silme dönüşümlerine dönelim.

- 10.1 * (insanlar zengin*) (insanlar şanslı olur)
- 10.2 * (zengin olan insanlar) (insanlar şanslı olur)
- 10.3 (zengin olan insanlar) şanslı olur (Yüzey Yapı 1)
- 10.4 zengin insanlar şanslı olur (Yüzey Yapı 2)
- 10.5 *zengin ØLAR şanslı olur (Ara Yapı)
- 10.6 zenginler şanslı olur (Yüzey Yapı 3)

10.3 bir yüzey yapıdır. Bu yüzey yapıda seçmeli olarak OLAN silinmektedir. 10.5 tümcesinde yine seçmeli olarak genel ad silme dönüşümü uygulanmaktadır. 10.5 bir ara yapıdır. Zorunlu olarak uygulanan yer değiştirme dönüşümüyle çoğul eki { zengin } sıfatına eklenmektedir. Bu diziye uygulanan silme dönüşümlerini izlemek karmaşık bir olguyu kolay bir şekilde açıklamaktadır. Türkçe'de ad-sıfat ayrımı üzerine yapılacak tartışmalarda yukarıdaki dönüşümlerin dikkate alınması gerekir.

11. Zengin arabasını dağdan aşırır, yoksul ovada yolunu şaşırır.

11 gibi tümcelerde sıfat mı ad mı oldukları tartışılan {zengin} ve {yoksul} sözcüklerinin gerçekte seçmeli silme dönüşümleri sonucu ortaya çıkmış sıfat içtümceciklerini temsil eden sözcükler olduğu görülmektedir. Bir başka deyişle ÜDD modeli çerçevesinde bu sözcüklerin ad mı yoksa sıfat mı oldukları konusunda bir tartışma yersizdir. En azından 11'de içtümceciklerin özneleri oldukları gözlemine dayanarak {zengin} ve {yoksul} sözcüklerinin ad olduklarını söylemek hatalı görülmelidir.

- 6.3 çalışan insanlar mutlu olur
- 6.3 yüzey yapısında genel adı silme dönüşümü uygulanabilir.
- 6.4 çalışan Ølar mutlu olur (Ara Yapı)
- 6.5 çalışanlar mutlu olur

10.6 zenginler mutlu olur

6.3 ile 10.6 arasındaki fark görüldüğü gibi ilkinde sıfatlaştırma eki {-En}'in bulunması ikincisinde ise bulunmamasıdır. Bu fark gerçekte derin yapıda varlığı kabul edilecek ve fakat çoğu durumlarda yüzey yapıda görünmeyen bir {OL-} eyleminin kendisine eklenen sıfatlaştırma eki ile birlikte (zengin OL {-En} insanlar) silme dönüşümünün uygulanması sonucu kaybolmasıyla açıklanabilir.

ÜDD kuramı çerçevesinde bütün bu dönüşümlerin kişinin bilinçaltı dilbilgisinde var olduğunu kabul ediyoruz. Bu varsayım gerçekten de *çalışan insanlar mutlu olur* tümcesiyle *çalışanlar mutlu olur* tümcesinin konuşurlar tarafından aynı tümce gibi görülmesini açıklamaktadır.

Yine bilinçaltı dilbilgisi sayesinde konuşurlar kimi yüzey yapılarda anlam bulanıklığı görmektedirler.

- 12. düşen zengin olmaz
- 12.1 (düşen kişi ve zengin olan kişi) olmaz
- 12.2 (düşen kişi) zengin olmaz

12.1 ve 12.2 dizileri, silme dönüşümleri sonucu 12. yüzey yapı olarak gerçekleşmektedir. Konuşur bilinçaltı dilbilgisiyle yüzey yapının kaynaklandığı iki ayrı derin yapıya geçebilmektedir.

- 13. yürüyen adamı gördü
- 13.1 [adam yürüyordu] [o, adamı gördü]
- 13.2 [kişi yürüyordu] [adamı gördü]

13. dizi yine iki ayrı derin yapıdan değişik dönüşümlerle elde edilmiş bir yapıdır.

- 13.1.1 o [adam yürü*]I gördü
- 13.1.2 o[yürü- adam]I gördü
- 13.1.3 o [yürü{-En} adam]I gördü
- 13.1.4 Ø [yürüyen adam]I gördü
- 13.2.1 [kişi yürü*] adamı gördü
- 13.2.2 [yürü- kişi*] adamı gördü

13.2.3 [yürü-{-En} kişi] adamı gördü

13.2.4 [yürüten Ø] adamı gördü

ÜDD modelinin açıkça gösterdiği bu derin yapıdan yüzey yapıya varım basamakları kurama göre, insan zihninde kullanılan basamaklardır. Gerçekten de anlam bulanıklığı taşıyan tümcelerın konuşurlarca tanınmasını açıklayabilmenin en tutarlı yolu bu olmalıdır.

ÜDD kuramı diller arasında benzerliklerin ayrılıklardan daha fazla olduğunu ileri sürmektedir. Robinson sözünü ettiğimiz kitabında sözü edilebilecek tek dil evrencesinin değişik diller olması gerçeği olduğunu söylüyor. ÜDD kuramı temelde bütün dillerin ortak dil işlemlerine sahip olduğunu ileri sürmektedir.

Şimdi dönüşüm işlemlerine bir örnek verelim.

14. (bardaklar boş)ı getir (DERİN YAPI)
SIFATLAŞTIRMA DÖNÜŞÜMLERİ

14.1 (boş olan bardaklar)ı getir

14.2 (boş olan Ølar)ı getir (Silme Dönüşümü)

14.3 (boş Ø Ø lar)ı getir (Silme Dönüşümü)

14.4 (boşları) getir

15. take (the glasses are empty)

SIFATLAŞTIRMA DÖNÜŞÜMLERİ

15.1 take (the glasses which are empty)

15.2 * take (the glasses empty) (Silme Dönüşümü)

15.3 take (the empty glasses) (Öne Alma Dönüşümü)

15.4 take (the empty Ø + çoğul eki) (Silme Dönüşümü)

15.5 take the empties

Görüldüğü gibi silme dönüşümleri Türkçe'de ve İngilizce'de büyük benzerliklerle işlemektedirler. 15.5'de sıfat olan {empty} sözcüğünün çoğul ekini üstlenmesi Türkçe'de çoğul ekinin, sözcelimi {zengin}, {yoksul} gibi sözcükler tarafından üstlenilmesinin de silme dönüşümleri sonu gerçekleştiğini göstermelidir.

Silme dönüşümleri hiç kuşkusuz, dilde ekonomi ilkesini uygulayan dönüşümlerdir. Silme dönüşümlerinin seçmeli olanlarının uygulanması hem eşanlımlı diziler hem de anlam bulanıklığı taşıyan diziler ortaya çıkarmaktadır.

Silme dönüşümlerinin bir örneklemesini sunduğumuz bu bildirinin ÜDD modelinin dönüşümlerinin dilbilimsel olayları açıklama yeteneğinin diğer dilbilgisi modellerinde bulunamayacak bir yetkinlikte olduğunu gösterdiğini umuyorum.

KAYNAKÇA

- Culicover, P. W. *Syntax*. New York: Academic Press, 1982.
- Greene, Judith. *Psycholinguistics*. Harmondsworth, Middlesex: Penguin, 1972.
- Elkins, William R. *A New English Primer: An Introduction to Linguistics Concepts and Systems*. New York: Macmillan, 1974.
- Geist, Robert J. *An Introduction to Transformation Grammar*. New York: The Macmillan Company, 1971.
- Grinder, John T. ve Elgin, Suzette Haden. *Guide to Transformational Grammar: History * Theory * Practice*. New York: Holt, Rinehart and Winston, 1973.
- Kerslake, Celia. "Noun Phrase Deletion and Pronominalization in Turkish." *Studies on Modern Turkish: Proceedings of the Third Conference on Modern Turkish*. Tilburg: Tilburg University Press, 1987.
- Kitzhaber, Albert R. *Concepts in Communication: Structure and Plan. (Book 3)* New York: Holt, Rinehart and Winston, 1974.
- Kitzhaber, Albert R. *Concepts in Communication: Style and Synthesis. (Book 6)* New York: Holt, Rinehart and Winston, 1974.
- Lyon, John. *Chomsky*. London: Richard Clay Ltd., 1970.
- Malstrom, Jean ve Weaver, Constance. *Transgrammar: English Structure, Style, and Dialects*. Glenview, Illionis: Scott, Foresman and Company, 1973.
- Robinson, Ian. *The New Grammarian's Funeral: A Critique of Noam Chomsky's Linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press, 1975.
- Smith, Neil ve Wilson, Deirdre. *Modern Linguistics: The Results of Chomskyan Revolution*. Harmondsworth, Middlesex: Penguin Books, 1979.